

SAMHÄLLSBYGGNADSENHETEN
Kulturmiljö
Kristina Lihv
Telefon 010-224 93 25
kristina.lihv@lansstyrelsen.se

Byggnadsminnesförklaring av mausoleet vid Färna herrgård, på fastigheten Färna 2:62, Gunnilbo socken, Skinnskattebergs kommun

2 bilagor

Beslut

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § kulturmiljölagen (1988:950) mausoleet vid Färna herrgård på fastigheten Färna 2:62 för byggnadsminne.

Med stöd av 3 kap 2 § kulturmiljölagen meddelar Länsstyrelsen följande skyddsbestämmelser:

1. Mausoleet får inte flyttas eller rivras, vare sig till sin helhet eller delar.
2. Mausoleet får inte byggas till, byggas om eller på annat sätt förändras.
3. Mausoleet ska underhållas så att det inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten ska utföras på sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadsminnets egenart.
4. Skyddsområdet utgörs av markerat område kring mausoleet i enlighet med bilaga till detta beslut.
5. Det i bilagan markerade skyddsområdet får inte ytterligare bebyggas eller förändras. Området ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets karaktär och utseende inte förvanskas.

Redogörelse av ärendet

Fråga om byggnadsminnesförklaring av mausoleet vid Färna herrgård väcktes den 27 augusti 2013 av Ann-Marie Gunnarsson.

2014 lämnade de nuvarande ägarna, Färna Herrgård AB som ägs av [REDACTED] och [REDACTED], in en ansökan om bidrag för restaurering av mausoleet efter uppmaning från Länsstyrelsen i samband med ett första samtal om byggnadsminnesförklaring. I både ansökan och beslut betonas mausoleets värde både ur kulturhistoriskt, materialtekniskt och historiskt perspektiv. Ägarna visade

i samband med nämnda restaureringen, och även tidigare vårdinsatser, ett stort engagemang för mausoleets fortsatta bevarande och är positivt inställda till en byggnadsminnesförklaring.

Mausoleet vid Färna herrgård finns väl dokumenterat hos Länsstyrelsen sedan tidigare kulturhistoriska utredningar och förslag till statligt byggnadsminne. Dessa handlingar utgör grunden till de historiska uppgifterna om mausoleet, platsen och den tidigare verksamheten i detta beslut. Länsstyrelsen har under våren 2015 genom platsbesök och samtal med ägare inhämtat kompletterande fakta om fastigheten.

Tidigare ställningsstaganden

Uppgifter finns om att Domänverket år 1958 ville bortforsla mausoleet. Varken Landsantikvarien eller Riksantikvarieämbetet hade då något att erinra mot detta beslut enligt en skrivelse från Byggnadsstyrelsen, så länge en noggrann dokumentation föregick bortforslandet. Rivningen av mausoleet verkställdes dock aldrig, mycket tack vare det stöd och intresse boende i området visade för byggnaden. Vid tiden för beslutet hade ingen kulturhistorisk utredning gjorts, inte heller var byggnadens arkitekt fastställd.

1984 genomförde Länsstyrelsen i Västmanland en kulturhistorisk utredning om mausoleet vid Färna herrgård. Detta skedde efter att Skinnskattebergs hembygdsförening, genom den mycket engagerade ordföranden Doris Byttner, väckt fråga om restaurering av mausoleet året innan. Byttner var under sitt ordförandeskap drivande i frågan om bevarande av mausoleet.

1992 väcktes fråga om att förklara Färna herrgård för statligt byggnadsminne. Riksantikvarieämbetet lät då göra en kulturhistorisk utredning där byggnaderna lusthuset, arkivet och mausoleet nämndes som särskilt bevarandevärda och även som de byggnader som uppfyllde kraven för en byggnadsminnesförklaring. Riksantikvarieämbetet upprättade vid tiden också skyddsföreskrifter för området men någon byggnadsminnesförklaring blev aldrig genomförd. 1994-95 genomfördes en restaurering som en följd av den kulturhistoriska utredningen. Restaureringarna utfördes efter 1904 års ritningar signerade Lars Israel Wahlman. Allt användbart material återanvändes och slaggstensdekoren kompletterades vid raserade delar.

Historik

Färna bruk

Färna har varit befolkat från åtminstone mitten av 1500-talet. Under 1600-talets början startades järnbruket i all anspråkslöshet med en hammare och två härdar. 1617 tilldelades Halfvar Olsson bruket från Kronan genom Gustav II Adolf. Brukets egentliga grundläggare var dock den kraftfulla företagarkvinnan Edla Widiksdotter, som drev igång bruket på allvar. Det drevs sedan och utvecklades till en framgångsrik industri för järnframställning under 1600- och 1700-talen under ledning av olika ägare. Tillverkningen i Färna var från början stångjärn som

vidareförädlades till produkter som exempelvis ankare, takplåt och spik. Vid bruket har, förutom jord- och skogsbruk, även funnits anläggningar som kvarn, såg och tegelbruk.

1789 omvandlades Färna bruk till, landets då största, fideikommiss.

I början av 1800-talet övergick bruket i Carl Johan von Hermanssons ägo efter en långdragen arvstvist och 1857 lät han uppföra den nuvarande herrgårdsbyggnaden. Längre fram, år 1905, lät Carl Johans ende son Carl Fredrik von Hermansson uppföra mausoleet i slaggsten.

1907 avvecklades fideikommisset och under 1920-talet upphörde även smidesverksamheten. Av de gamla produktionsanläggningarna finns idag bara grundmurar kvar.

I slutet av 1940-talet köptes Färna herrgård av Domänverket som använde herrgårdsbyggnaden som kursgård, främst för internutbildning av Domänverkets tjänstemän. Herrgården såldes vid 1990-talets mitt till dess nuvarande ägare, Färna Herrgård AB som drivs av [REDACTED] och [REDACTED]. Herrgården drivs idag som ett privatägt hotell med konferens och spa.

Färna bruksmiljö är ett av besöksmålen inom Ekomuseum Bergslagen och är även utpekad som en miljö med höga kulturhistoriska värden i Skinnskattebergs kommuns översiktsplan, antagen 2014. Översiktsplanen refererar till de höga kulturhistoriska värden som tillskrivs platsen i kommunens kulturminnesvårdsprogram, dock berörs inte mausoleet specifikt.

Mausoleet

1901 ansökte greve von Hermansson hos Kunglig Maj:t om att få inrätta en enskild begravningsplats på sina ägor. Ansökan bifölls *"under villkor att begravningsplatsen, som bör på övligt sätt invigas, varder av vederbörande utan församlingens betungande behörigen inhägnad och underhållen"*.

Det var vid förra sekelskiftet ett uttryck för en romantiserande smakriktning att låta uppföra ett mausoleum för sin grav på sina ägor. Även naturromantiken hade vid sekelskiftet en stor spridning i landet med bakgrund i den spirande urbaniseringen. Platsen som mausoleet är beläget på, intill skog och park vid den södra ängen på brukets ägor, har en vacker utsikt över Lillsjön och sägs vara den plats greve Carl Fredrik von Hermansson älskade mest. Mausoleet vid Färna herrgård representerar genom plats och placering delar av sin tids filosofiska tankar och värderingar.

1905 stod mausoleet färdigt enligt ritningar, daterade föregående år, av arkitekten Lars Israel Wahlman. Utmärkande för mausoleet är dess byggnadsmaterial, vilket består av olika sorters slagg i skiftande kulörer. Den bruna stenen som bildar stomme och struktur är vanligtvis sällsynt i byggnader. De dekorativa elementen i mausoleet är utförda i blå, små oregelbundna stenar, så kallade slagglis. Slaggstenen, som bildats i masugn vid tackjärnsframställning, torde komma från

brukets masugn i Finnbo utanför Smedjebacken i Dalarnas län. Redan året efter färdigställandet av mausoleet avled greve Carl Fredrik von Hermansson och hans aska gravsattes på våren i en urna i mausoleets mellersta krypta. De två kryptorna på vardera sida om von Hermanssons var avsedda för hans hustru, Adéle Michaelson, och en dotter. Adéle ville dock inte begravas på Färna utan gravsattes istället på Gunnilbo kyrkogård. I samband med hennes död 1926 flyttades även von Hermanssons urna till Gunnilbo kyrkogård, efter kyrkorådets begäran.

Mausoleets estetik är påverkad både konst- och arkitekturhistoriskt från andra länder. Wahlman, mausoleets arkitekt, var en av företrädarna för Arts and craft-rörelsen i Sverige varför dessa influenser syns i mausoleets arkitektur. Karaktäriserande drag för Arts and craft-rörelsen inom arkitektur är hur byggnaderna ses som helheter anpassade till miljö och omgivning. Det finns inom rörelsen en respekt för materialen som används och hur de framhävs. Byggnadsdelarna får gärna vara synliga så både konstruktion och material kan ses av betraktaren. Det finns tydliga drag av detta perspektiv i mausoleets arkitektur där slaggstenen får tala sitt eget språk i harmoni med omgivande miljö.

Beskrivning

Mausoleet är uppfört på en mindre höjd med utsikt mot Lillsjön. Ett smidesstaket, vilket har ersatt ett tidigare illa åtgånget trästaket, omgärdar byggnaden med en grind i norr. Smidesstaketet har troligtvis tillverkats på Färna bruk och även omgärdat hela herrgårdsanläggningen i syfte att skilja mellan bruk och herrgård. Byggnaden har två sidostycken med vardera entré, vilka leder in till en öppen kvadratisk förgård inramad av plåttäckta slaggstensmurar, avslutade med stolpar med krön av obeliskformade slaggstenar. Grunden är troligen uppförd i en bearbetad gråsten.

Genom sidoentréerna nås trappor i vinkel vilka leder in till ett upphöjt parti ovan kryptan, täckt av ett tak i munk- och nunnetegel. Här finns en loggia med en lång murad sittbänk med utsikt mot Lillsjön, utsikten som sägs ha varit greve von Hermanssons favoritvy. Ovan sittbänken finns ett valv av slaggsten med tre fält i blå slaggstensmosaik, samt ett tänkespråk av järnbokstäver som lyder: ”tacken herren ty han är god och hans nåd varar evinnerligen”. Väggarna i loggian är uppförda i slaggsten, fogade med kalkbruk. Centrerat längst upp på valvets sydsida finns ett kors i en cirkel. Korset är ett guldfärgat, likarmat åttauddigt kors där armarna smalnar av mot mitten.

Själva gravplatsen, kryptan, har tre utrymmen och lika många gravstenar. På mausoleets norra gavel står tre stenhällar, vilka täcker öppningarna till de tre utrymmena avsedda för gravurnor. Ovan stenhällarna sitter vardera tom inskriftsplatta. Från den mellersta har greve von Hermanssons namn knackats bort. Det finns uppgifter om att årtalet 1905, året för mausoleets uppförande, har funnits här men detta har blivit borttaget. På mausoleets södra sida, mot Lillsjön, finns tre ljusöppningar, försedda med järnrör, in mot gravkammarna.

Slaggstenen vilken mausoleet är uppförd i, är av ovanlig form. Den tros inte vara gjuten i kokiller, vilket är det mest förekommande, och inte heller plockad från slaggvarp och uppmurad. De oregelbundna kvadratiska formerna förefaller ändå vara medvetet formade, eventuellt kan sandformar ha använts i tillverkningen. Det huggna utseendet på slaggstenen är mycket ovanligt då slaggsten inte går att hugga utan att sprickbildning uppstår.

Motivering

Tillämpliga bestämmelser

Enligt 3 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950) får en byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen.

Enligt 3 kap. 3 § kulturmiljölagen ska skyddsbestämmelser så långt möjligt utformas i samförstånd med byggnadsminnets ägare och ägare till kringliggande markområde. Ägaren får inte åläggas mera omfattande skyldigheter än vad som är oundgängligen nödvändigt för att bibehålla byggnadsminnets kulturhistoriska värde. Hänsyn ska tas till byggnadens användning och ägarens skäliga önskemål.

Kulturhistorisk värdering

Mausoleet vid Färna herrgård är ett välbevarat exempel på en ovanlig och unik byggnad. Enligt uppgift ritade arkitekten, Lars Israel Wahlman, endast två mausoleer under sin livstid. Det första uppfördes år 1899 vid Tjolöholm slott för familjen Dicksons räkning och revs på 1970-talet, det andra är mausoleet i Färna. Byggnaden är mycket sällsynt i sin omgivning då Färna är det enda järnbruket i Västmanlands län med ett mausoleum på dess ägor. Byggnaden är över huvud taget ett av få mausoleer i hela Bergslagen som är beläget utanför allmänna begravningsplatser, därtill ett av få bevarade av privat karaktär i Sverige utanför en begravningsplats. Detta visar på byggnadens sällsynthet.

Exteriören med slaggsten i skiftande färger och nyanser har ett byggnadshistoriskt men också ett konstnärligt värde genom hur det tydligt framgår att byggnaden är uppförd efter en bestämd estetisk tanke. Byggnaden har starka kopplingar till speciellt två personer, dels till greve Carl Fredrik von Hermansson som lät uppföra mausoleet till sitt eget minne och som även legat begravd där, men också till arkitekten Lars Israel Wahlman. Wahlman var vid tiden för mausoleets uppförande en mycket känd och väl anlitad arkitekt, Tjolöholms slott och Engelbrektskyrkan i Stockholm är två exempel på hans verk. De starka influenser Wahlman hade som företrädare av Arts and craft-rörelsen syns tydligt i mausoleet. Detta sammantaget gör att Länsstyrelsen bedömer att anläggningen har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde.

Länets byggnadsminnesstrategi

Länets byggnadsminnen ska utgöra ett representativt urval av hela länets bebyggelsehistoria. Av den byggnadsminnesstrategi som tagits fram av Länsstyrelsen och som är vägledande i frågor om byggnadsminnesförklaringar i länet framgår att länet har fyra dominerande byggnadskategorier – boställen och tjänstebostäder (bl.a. prästgårdar), bostadsbebyggelse (bl.a. stadsgårdar, hantverkargårdar, handelsgårdar), slott och herrgårdar samt hantverk och manufaktur (bl.a. verkstäder, bruk, industribyggnader). Då länet i sammanhanget har få byggnadsminnen går det inte att peka ut någon kategori som överrepresenterad. Av byggnadsminnesstrategin framgår att endast ett fåtal byggnader från 1900-talet, då särskilt från det första årtiondet, är representerade i länets byggnadsminnesbestånd.

I enlighet med de kategoriseringar Riksantikvarieämbetet har arbetat fram för landets byggnadsminnen faller mausoleet delvis under ett flertal kategorier; bruksmiljö genom platsen det är uppfört på, trädgård och parkmiljö genom omgivningarna, religionsutövning i och med dess funktion som grav samt rekreation så som greve von Hermansson själv nyttjade platsen innan sin död. Mausoleet är dock inte uppfört med bakgrund i någon trosbekännelse från greve von Hermanssons sida, utan helt enkelt för att det var en plats han uppskattade. Byggnaden tangerar i samtliga fall gränsen för hur den ska kategoriseras och kan inte liknas vid något av de redan representerade byggnadsminnena i länet inom de olika kategorierna.

Länsstyrelsens samlade bedömning

Mausoleet vid Färna herrgård är en anläggning med synnerligen höga kulturhistoriska värden genom byggmaterial, den sällsynt förekommande byggnadstypen, uttrycket för sin tids värderingar samt anknytningen till en av Sveriges mest namnkunniga arkitekter. Länsstyrelsen anser därför att byggnaden väl uppfyller kraven enligt 3 kap § 1 och därmed bör förklaras som byggnadsminne.

Övriga upplysningar

Länsstyrelsen lämnar råd och anvisningar för byggnadsminnets underhåll.

Om det finns särskilda skäl får Länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § kulturmiljölagen lämna tillstånd till ändring av byggnadsminnet i strid mot skyddsföreskrifterna.

Enligt 3 kap 21 § kulturmiljölagen gäller detta beslut omedelbart även om det överklagas. Detta beslut kan överklagas hos Förvaltningsrätten i Uppsala enligt bilaga 2 (Formulär 29).

I ärendets slutliga handläggning har deltagit

landshövding Håkan Wåhlstedt, beslutande och
antikvarie Kristina Lihv, föredragande
samt chefsjurist Caroline Wall

Håkan Wåhlstedt

Kristina Lihv

Bilagor:

1. Karta med byggnadsminnets avgränsning och skyddsområde.
2. Överklagandeanvisning, Formulär 29

Kopia till:

Färna Herrgård AB
Skinnskattebergs kommun
Västmanlands läns museum
Riksantikvarieämbetet

Översiktskarta

Beslut om
byggnadsminnesförklaring av
Färna mausoleum
D.nr. 432-3858-13

Teckenförklaring

- Gräns för skyddsområde
- Vägar och stigar
- Fastighetsgräns
- Byggnad
- Uthus
- Vatten
- Annan öppen mark
- Barr- och blandskog

